

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ НИЗОМИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ**

ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ

“МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ” КАФЕДРАСИ

**“Миллий ғоя , маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими“ йўналиши 202-
гуруҳ талабаси Махмудов Хабибуллонинг**

REFERAT

МАВЗУ: СИЁСАТДА ҲУҚУҚ ВА АХЛОҚ ҚАТЛАМИ

Илмий раҳбар:_____Ф. Турсунов

Кафедра мудири_____М.Собирова

Тошкент-2014

МАВЗУ: СИЁСАТДА ҲУҚУҚ ВА АХЛОҚ ҚАТЛАМИ

Режа:

Кириш.

- 1. Жамият ҳаётида қонун.**
- 2. Маънавиятнинг таркибий жиҳатлари ва ахлоқнинг жамият ҳаётидаги ўрни.**
- 3. Сиёсат ва маънавиятнинг ўзаро боғлиқлиги**
- 4. Маънавият ва ахлоқ. Инсон ҳаётининг маъноси.**

Хулоса.

Адабиётлар руйхати.

Кириш

Мавзунинг долзарблиги. Ушбу курс ишида жаҳон ахлоқ илмининг ривож ва унда турли минтақа халқлари маънавий-ахлоқий қарашларининг аксланиши, маънавият ва ахлоқнинг ўзаро муносабатлари ва уларнинг жамият ҳаётидаги аҳамияти инсон ҳаётининг мазмуни ва бахт муаммоси, бугунги мустақил Ўзбекистонда миллатнинг маънавий-ахлоқий ривожланиши, қонунларга тўлиқ риоя этиш, мамлакат қонунларини яхши билиш талаб этилади, ёш авлоднинг маънавий-ахлоқий тарбиясининг долзарб масалалари Ўзбекистон Президенти И.А. Каримовнинг ушбу муаммоларга ёндошувдаги янгича қарашлари асосида жиддий тадқиқ этилади.

Мавзунинг мақсади. Асрлар мобайнида шаклланиб келган ҳуқуқий, ахлоқий қарашлар ва уларнинг ижтимоий-маънавий илдизлари, жаҳонда ва минтақада ахлоқшунослик илмининг турли йўналишлари ва уларда маънавиятга оид муаммоларнинг инъикос топишини ўрганиш орқали Ўзбекистонда маънавий-ахлоқий тарбия масалаларини жаҳон ахлоқ илми ютуқ ва камчиликларини қиёсий таҳлили ва халқимиз маънавий-ахлоқий меросига таянган ҳолда ҳал қилиш йўллариини излаб топиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш ушбу фан йўналишининг асосий мақсади ҳисобланади. Шу асосий мақсаднинг ижроси йўлида қуйидаги вазифаларни амалга ошириш кўзда тутилади:

Мавзунинг вазифаси. Ўзбекистон Президенти И.А.Каримов асарларидаги миллий маънавият ва миллий ахлоқ, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ва бугунги кун учун алоҳида аҳамияти ҳақидаги қарашларни ўрганиш; Ўзбекистон Президенти И.А.Каримовнинг «Ахлоқ - маънавиятнинг ўзаги» деб берган таърифининг мазмун-моҳиятини англаб етиш;

Миллатнинг маънавий-ахлоқий тарбияси миллий тараққиётнинг муҳим омили эканлигини, унинг сабаблари ва оқибатларини тушуниш;

Мустақил Ўзбекистон давлати томонидан ёш авлоднинг маънавий-ахлоқий тарбиясини яхшилашга қаратилган амалий тадбирлар ҳақида маълумот ҳосил қилиш;

Миллий ғояни шакллантириш ва фуқаролик жамияти асосларини яратишда маънавий-ахлоқий қадриятларнинг ўрнини аниқлаш;

Жаҳон фанида маънавият ва ахлоқ соҳаларининг ўрганилиш даражаси, бу соҳада жаҳон фани эришган ютуқ ва камчиликларни кўздан кечириш;

Миллий маънавиятимиз тарихида ахлоқ илмига оид яратилган асарлар ва уларнинг мазмун-мундарижаси, Шарқ мутафаккирлари ижодий фаолиятида ахлоқ ва ахлоқий тарбия масалалари, ижтимоий ҳаётнинг маънавий-ахлоқий негизлари хусусидаги қарашларини илмий-назарий таҳлил қилиб, уларнинг ўзига хос хусусиятларини очиқ кўрсатиш;

Ахлоқий фазилатлар ва маънавий камолот омилларини тадқиқ этишда ўтмиш алломаларимизнинг хизматларини англаб етиш ва улар эришган ютуқларнинг бугунги кун учун аҳамиятини, маънавий мерос намуналаридан жамиятнинг маънавий-ахлоқий негизларини шакллантиришда тўғри фойдаланишни ўрганиш

Маънавият, маданият ва ахлоқнинг ўзаро нисбатлари, ахлоқ ва унинг фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва тараққиётидаги аҳамияти, маънавият ва ахлоқ соҳаларининг ўзаро умумий ва фарқли жиҳатлари, уларнинг илмий-қийматий таърифланиши, шахс маънавиятининг асосий жиҳатлари ва етакчи ахлоқий фазилатлар, бош маънавий қадриятларнинг шахс ахлоқида ўзига хос аксланиши каби масалаларни батафсил таҳлил этиш;

Мустақил Ўзбекистонда маънавий ва ахлоқий тарбиянинг долзарб масалалари, инсон ва жамият ҳаётида маънавият ва ахлоқнинг ўрни, инсоннинг маънавий-ахлоқий ҳолатига иқтисодий ва сиёсий омилларнинг таъсири, шахснинг маънавий-ахлоқий тарбиясида дин ва ижтимоий фанларнинг роли, бугунги кунда ёш авлоднинг маънавий ва ахлоқий

тарбиясига таъсир ўтказаётган турли омиллар ва уларнинг оқибатларини ўрганиш;

Ёш авлод маънавий-ахлоқий тарбиясида мумтоз миллий санъат ва адабиётимиз, жаҳон маданияти ва санъатининг юксак намуналаридан унумли фойдаланиш шакл ва усуллари, маънавий-ахлоқий тарбияда оила ва жамият муносабатлари, оила, маҳалла, таълим тизимининг миллат маънавий-ахлоқий тарбиясидаги аҳамиятига оид энг долзарб масалаларни тадқиқ этиш ва тавсиялар бериш.

1. Жамият ҳаётида қонун.

Фуқаролик масъулияти нима? деган саволга энг умумий тарзда ижтимоий ҳаётни такомиллаштириш жараёнида иштирок этиш вазифаси деб жавоб бердик.

Энди ушбу масалани муфассалроқ кўриб чиқайлик.

Аввало, қайси касбда бўлмасин ризқини ҳалол топиб ейиш ҳаракатида бўлмаган одам ижтимоий ҳаётни такомиллаштириш эмас, уни бузишга, издан чиқаришга "ҳисса" қўшади. Шу сабабли ҳам ҳалол ризқ топиш шахс маънавиятининг ҳам, фуқаролик масъулиятининг ҳам пойдеворини ташкил этади.

Иккинчидан, қонунларга тўлиқ риоя этиш. Бунинг учун, аввало, мамлакат қонунларини яхши билиш талаб этилади. Ўзи қонунга риоя этишни лозим билмаган одам бошқалардан адолат умид қилишга ҳақлими? Аслини олганда, "мен бугун қонунларга риоя қилсам, эртага бирваракай ҳамма нарса яхши бўлиб кетади", деб ўйлаш воқеликни жуда жўн тушуниш бўлар эди. Аммо бир нарса аниқ: агар ҳар бир фуқаро "фақат мен қонунга риоя қилишим шартми, аввал бошқалардан бўлсин", деб мулоҳаза юритса, юртда ҳеч қачон барқарорлик, ижтимоий ҳавфсизлик, балки, умуман, оддий яшаш имкони ҳам бўлмайди. Жамиятда аксарият кўпчилик қонунларга риоя қилган жойдагина муайян ривожланиш, такомил умиди бўлиши мумкин.

Баъзан, зоҳирий назарда, қонунга сўзсиз риоя этиш шахсий ва оилавий манфаатларга зид кўриниши мумкин. Шу асосда баъзи "диалектик тафаккур мухлислари" шахс ва жамият манфаатлари орасидаги зиддиятлар муаммосини олға суришади. Асли бундай ёндошув мутлақо ноўрин ва беасос. Чунки жамият манфаатларига зид бўлган ҳар қандай хатти-ҳаракат асл моҳиятида ҳар бир алоҳида шахс манфаатига ҳам зид бўлиб чиқади ва, билъақс, ҳар бир шахс манфаатларига зид нарса охир-оқибат жамият манфаатларига ҳам зиддир. "Айшни нодон суриб, кулфатни доно тортадур", деган машҳур сатрлар фозил шаҳар қонуниятлари эмас, жоҳил шаҳар бошбошдоқлиги асосида яшовчи жамиятга тааллуқлидир. Нодон одамгина

мен қонунга риоя қилсам зарар кўраман, деб мулоҳаза қилиши мумкин. Чунки нодон одамнинг энг асосий хислати бошқаларни ўзидан кўра аҳмоқроқ деб ўйлашида намоён бўлади. У мен бошқаларни алдаб, ўз ишимни битириб кета оламан, деб хаёл қилади. Жоҳил жамиятда икки нодон бирлашиб, қолганларни алдаб кетиш режасини тузишади. Қолганларнинг кўпчилиги уларнинг иши битганини кўриб, ўзларининг тўғри хатти-ҳаракатларини "нодонлик" ва қонун бузувчиларнинг жиноятини "ишбилармонлик", деб ўйлай бошлашса, тез кунда "жоҳил шаҳар" разолат ва бадбахтлик шаҳрига айланади. Бундай жамиятда барча бадбахт ва ожиз бўлиб, бир-бирини айблашдан боши чиқмайди, бу билан иш ўнгланиш ўрнига баттар хароблашади.

Совет давлатида коммунистик идеологиянинг тотал ҳукмронлиги сабабли амалда 250 млн. аҳоли устидан якка бир шахс - КПСС бош секретарининг мутлақ ҳокимлиги вужудга келган бўлиб, адолат тарозуси фақат ўша лавозимни эгаллаган одамнинг қўлида ҳисобланарди. У қандай ҳукм қилса, шу - охириги ва мутлақ ҳақиқат деб қабул қилинишидан ўзга чора йўқ эди. Шу сабабли ҳамма жабр кўрганлар ёки бирор имтиёздан умидвор бўлганлар КПСС Марказий Комитетига, шахсан бош котиб Фалончиевга мурожаат қилиш учун интилар эдилар. Бу буюк аллома назаридаги "адашганлар шаҳри"нинг яққол намунасидир. Охири бориб бундай "адашганлар шаҳри" ҳам разолат ва бадбахтлар шаҳрига айланиши ва ҳалокатга юз тутиши амалда ўз тарихий исботини топди.

Аслида адолат ҳар бир инсоннинг қалбида бўлади. Ҳар бир фуқаро аввало адолатни ўз кўнглидан ахтариши керак. Агар жамиятдаги ҳар бир адолатсизлик сабабини қидирган фуқаро биринчи навбатда ўз виждонига, қалбига мурожаат қилса, ўзи дуч келган адолатсизлик илдизини аввало ўзидан қидирса, адолатни қарор топтириш учун курашни ўз камчиликларини тузатишдан бошлаш лозим деб ҳисобласа - фуқаро масъулияти айна шу дақиқадан унинг руҳида уйғонган бўлади.

Қонунга риоя қилиш бу йўлдаги дастлабки қадамдир. Тан олиш керак,

халқимизнинг кўпчилигида фозил шаҳар аҳолисининг дастлабки икки муҳим сифати - ҳалол ризқ топиш учун интилиш ва қонунларга риоя этиш, улардан бош товламаслик хислатлари мавжуд. Булар шу даражада муҳим фазилатларки, жамият барқарорлиги, миллат ҳамжиҳатлиги, давлат хавфсизлиги кўп жиҳатдан шу икки хислатнинг жамият аъзолари хатти-ҳаракатида устиворлиги билан боғлиқдир. Аммо бу даражада тўхтаб қолиш фозил жамият учун етарли эмас. Жамият ҳаёти фақат адолат асосида қурилиши мумкин. Бошқача ҳолатда жамият иложсиз ҳалокатга маҳкум. Аммо адолат масаласида ажаб бир муаммо мавжуд. Юзаки қараганда ҳамма адолат тарафдори, адолатсизликка барча қарши. Шундай экан, нега жамиятда адолатсизлик юз беради? Масаланинг бир нозик жиҳати бор. Адолат тарозуси ҳар бир инсоннинг барча фазилат ва нуқсонларини, истеъдод ва камчиликларини аниқ "вазнини" белгилаб, ўшанга яраша ҳар бир шахснинг ижтимоий қийматини ўлчайди ва баҳолайди. Яна бунинг устига унга мавжуд ютуқ ва камчиликларига яраша ажрини ажратиб беради. Яъни фақат инсонга маънавий баҳо берибгина қўя қолмай, унга умумижтимоий моддий неъматлардан ҳам ўз "вазнига" яраша улуш белгилайди. Бунда шахснинг ўзи ўзига берган баҳоси эмас, жамиятга етказган нафи ҳисобга олинади. Ана шу ерда зоҳирий зиддият юзага чиқади. Жоҳил одам ҳар вақт ўзини энг оқил, энг истеъдодли, умумижтимоий бойликдан энг катта ҳиссага ҳақдор, деб билади. Бунга ҳозирги замон ижтимоий тафаккурида кенг урф бўлган қатор тушунчалар моҳиятини тушуниб-тушунмай ғализ талқин қилиш оқибатлари ҳам баъзан таъсир кўрсатади. Масалан, "гуманизм" ва "ижтимоий адолат" тушунчаларини боқимандалик кайфиятларида, "демократия"ни шахсий масъулиятсизликка баҳона сифатида ўз фойдасига буриб сафсатабозликка айлантиришга уриниш ҳолатлари, "этикод" туйғусидан ақидапарастлик руҳидаги даъволар учун фойдаланиш, қон-қариндошлик меҳрини ўзгалар зарарига суиистеъмол қилиш ҳаракатлари жамиятда у ёки бу даражада кузатиладиган ҳолатлар бўлиб, бундай тамойилларнинг авж олиши жамиятни айти "жоҳиллар шаҳри"га айлантирувчи омилдир.

Ҳар бир инсон ўз хос табиати йўналишида истеъдод эгаси қилиб яратилган. Агар у ўзлигини англашга уринса, ўзига энг мувофиқ истеъдод йўналишини албатта топади. Фақат жамият муайян ақидани зўрлик билан унга сингитишга уринмаса бўлди. Бунинг учун мустақил Ўзбекистон асосий қонунида аниқ кафолатлар белгиланган. Бирор бир диний ёхуд фалсафий ақида асосида Ўзбекистон фуқароларига муайян имтиёз ёки чеклашлар жорий қилиниши мумкин эмас.

Инсон ўзлигини қанча барвақтроқ англаб етса, жамиятда шунча тез ўз ҳақиқий ўрнини топиб олади ва ҳаётини тўғри изга сола билади. Бунинг учун ота-она, жамиятдаги мутасадди шахслар қўмаклашувлари табиий. Барча махлуқотнинг тақдири Аллоҳ таоло иродасидан ташқари эмас. Аммо инсон ер юзидаги гуноҳ ва савоблари учун Яратган олдида масъул экан, демак, синов майдони бўлмиш бу ёруғ дунёда муайян маънода ўз тақдирини ўзи белгилайди. Инсоннинг ирода эркинлиги шу ерда. Агар жамиятда ўз ўрнини вақтида тўғри белгилай олса, бу дунёсини ҳам, у дунёсини ҳам обод қилади, агар ўз тақдирига беписандлик билан ёндошса, ўзини ҳар икки дунёда хароб қилади. Миллий маънавиятимизнинг хос фазилатларидан бўлмиш Аллоҳга таваккул эса ҳаёт машаққатларини сабр-бардош билан енгиб ўтишга ҳозирликни билдиради, фаолиятсизликни, фикрий танбалликни эмас.

Ҳар бир инсон бахтга интилади. Бунинг устига эртага эмас, шу бугундан бошлаб бахтли яшашни хоҳлайди. Бу истагига дабдурустдан эриша олмагач, айбдор қидиради. Ана шунда унинг олдида икки йўл намоён бўлади: бири бошига тушган ҳаёт синовлари учун кимни бўлмасин бировни айбдор деб билиш, яъни айбни ўзидан ташқаридан қидириш; иккинчиси. ишлари юришмаётганлик сабабларини ўз камчиликларидан деб билиб, сабр-тоқат ва матонат билан уларни тузатишга, ҳаётини яхши томонга ўнглашга ўзини сафарбар этиш.

Маълумки, биринчи йўл охир натижада фақат вазиятни мураккаблаштиришга олиб келади, иккинчи йўлгина инсонни ижобий ютуқларни қўлга киритишига сабаб бўлиши мумкин. Тўғри баъзи одам уруш-

жанжал билан ҳам бир нарсаларга эришаман деб ўйлайди. Аммо бу йўл билан қўлга киритилган биргина "ютук" ўз орқасидан минг касофату кулфатни бошлаб келиши ҳеч гап эмас. Чунки ёмонлик йўлидан яхшиликка эришиб бўлади деб тасаввур этиш, ўта хавфли ва ҳалокатли хом ҳаёлдир. Инқилоб йўли билан гўё "катта ютук"ларни қўлга киритган большевиклар охир натижада ўзлари бир-бирларини кириб битирдилар ва башарият бошига ҳам не кулфатларни келтирдилар. Шундай экан, ҳар ким жамиятни камчиликлардан халос этмоқчи бўлса, аввал ўз айбу хатоларини ўнглашдан бошласин, жамият камолотини орзу қилса, ўз маънавий камолоти йўлида жидду жаҳд кўрсатсин. Чунки жамият шахслардан ташкил топади ва ушбу шахсларнинг маънавий қиёфаси умумжамоанинг маънавий ҳолатини белгилайди.

Албатта, бу қоида жуда умумий ва жўн кўринади. Ҳаёт эса мураккаб. Ҳаётда ўзи ҳеч ҳаракат қилмай, фақат бировларни айблаб ўтираверадиган одам деярли учрамайди. Одамлар бор - ўта ҳаракатчан, бошқаларнинг айбу хатосини кўрсатиш баробарида ўзлари ҳам жамиятга наф етказиш учун муайян ижобий ишларни бажариб борадилар. Бошқа бир тоифа кўп ҳам ўзгаларни айбламайди, ўз ҳаётий қийинчиликларига кўпроқ ўзини сабабчи деб билади, аммо барибир ўрганган ҳаёт тарзини кескин ўзгартирмайди, на ташқи шароитни, на ўз аҳволини ўнглаш учун фаол ҳаракатга киришмайди. Орада яна неча тоифа бор. Бироқ шу нарса аниқки, таъсир акс таъсир кўрсатади, хайрихоҳлик яхшиликка элтади, душманлик курашни кучайтиради. Кураш эса бузғунчиликдир. Албатта шаҳар марказида бир беўхшов иморат ҳуснбузардек туриб қолган бўлса, уни бузиб ташлаб ўрнига яхши бир бино тиклагимиз келади. Аммо бузишга киришишдан илгари обдон ўйлаб, чамалаб, кенгашиб кўрмоқ зарар қилмайди, балки озгина таъмир билан шу иморатнинг ўзига ҳусн киритиш мумкиндир.

Демак, жамият тараққиёти ва инсон камолоти жараёнида маънавиятнинг барча қирралари ўзаро боғлиқ ҳолда шаклланади ва ривожланади. Ахлоқ ва одоб инсон ҳаётга қадам қўяётган дастлабки

даврданоқ шаклланиб, унинг комил инсон бўлишига замин яратувчи ички рухий омил бўлади. Маънавий камолотга интилаётган ёшларни бахтли бўлиши учун тарбия, муайён ахлоқ ва одоб нормаларини, билим ва илмларни эгаллаши, меҳнат қилиши, касб-хунар соҳиби бўлиши, ўз қобилияти ва истеъдодини намоён этиши зарур бўлади. Инсонларда бахт ҳақида тасаввур бўлиши учун юқоридаги фикрларни улар қалбига сингдириш зарур. Ҳозир, айниқса ёшларни кўпроқ мустақил ҳаётга тайёрлаш учун давлатда кўп сиёсатлар олиб борилмоқда. Ҳар бир маънавий камолотида ўз миллатининг ўтмиши қандай роль ўйнаса, жамият ривожланишида унинг ўтмишга бўлган муносабати ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ўтмиш ҳаёти билан бугунги кун ўртасидаги диалектикани тўғри белгилаш мамлакат истиқболини олдиндан кўра билиш ва бахт ҳақида аниқ тасаввурга эга бўла олиш имконини беради. Ҳар қандай миллатнинг равнақи, умумбашари тарихида тутган ўрни, мавқеи ва шуҳрати бевосита ўз ёшларининг ақлий ва жисмоний етуқлигига ҳам боғлиқдир. Агар инсон бирор касбни мукаммал эгалласа, меҳнат унга ҳузур бағишлайди, албатта бахт келтиради. Уларга яхшиликни сингдириш керак, уларга бахтни фақатгина шу каби эзгу фазилатлар беради.

Маънавий камолот устувор бўлган ҳозирги даврда юрт мустақиллигини кўра олмай, унга раҳна солаётган кучлар ҳам мавжуд. Улар фақат Ўзбекистонга эмас, бутун жаҳон мамлакатларига таҳдид солмоқда. Шунинг учун Президентимиз Ўзбекистон Фукароларини жипсликка, ёшларни эса айни пайтда хушёр ва огоҳ бўлишга яна бир бор даъват этади. Ёшларни ақидапарастлар йўлига ўтмаслиги ва уларни ғояларини онгига сингдирмаслик учун катта ишлар амалга оширилмоқда. Лекин барибир инсонлар жамиятимиз учун ёт бўлган ақидапарастлар оқимлари таъсирига тушиб, жиноят кўчасига кириб қолмоқдалар. Улар ўз ҳаётида бахтсиз кунлар учун замин яратишади. Бунда бизнинг маънавий-ахлоқий ишларимиз тор доираларда қолиб кетгани, ҳаётнинг кенг қатламларига кириб боролмаяпти, шу сабабли ҳам айрим инсонлар ғўр, билимли ва дунёқараши чекланган бўлиб, уларнинг онгига етиб бормаяпти. Натижада, улар бизга ёт бўлган

ташқи таъсирларга, бузғунчи ғояларга кўр-кўрона берилиб, ҳатто ўз ота-онасига, халқи ва Ватанига қўл кўтарувчи инсонларга айланиб қолмоқда. Буларда ўз бахти ва фаровон ҳаёт ҳақида тасаввурлар ҳам етарлича эмас. Буни шакллантириш ҳамда ривожлантириш учун маънавий камолот бўлиши керак. Шунда улар яхши ва ёмон, оқ ва қорани ажратадилар.

Айниқса, ёшларга уларнинг давлатнинг ёш фуқароси сифатида унинг Конституцияси ва қонунларини ҳурмат қилиш ва уларга бўйсунтириш лозимлигини уқтириш. Мустақилликни қўллаб-қувватлаш ва унга садоқатли бўлиши керак. Улар бахтли бўлишига ҳуқуқлидир. Келажак, дунёвий давлат тақдири юксак маънавий комил инсонлар қўлидалигини унутмаслик зарур.

Инсон маънавий юксак камолотга эришув йўлида ҳаракат қилгандан билимга ҳам ҳаракат қилса ҳеч шубҳасиз ўзи интилаётган сўнги даражадаги бахт ва саодатга эришади.

2.Маънавиятнинг таркибий жиҳатлари ва ахлоқнинг жамият ҳаётидаги ўрни.

“Маънавият” кенг қамровли ҳодиса. Маънавиятнинг моддий воқеликдаги излари маданият дейилади. Маданият таркибига дин, илм-фан, ахлоқ, санъат-адабиёт каби воқеий ҳодисалар киради. Шу маънода, ахлоқ – маданиятнинг таркибий қисмидир. Шахс маънавиятининг асосий жиҳатлари – имон, илм, масъулият, меҳр деб кўрсатган эдик. Булардан имон-эътиқод масаласи кўпроқ дин таркибида кўрилса, илмга интилиш туйғуси илм-фанда, меҳр санъат ва адабиётда намоён бўлади. Масъулият туйғуси эса биринчи навбатда ахлоққа тегишлидир. Шахс маънавияти фақат имон-эътиқод, илмга интилиш, меҳр туйғуси билан мукамаллик касб этмайди, унда биринчи навбатда ўз имони, илми, меҳри олдида жиддий масъулият ҳисси ҳам бўлиши керак, бусиз олдингилар ҳаммаси бекор бўлиб қолади. Аждодларимиз эзгу ният, эзгу сўз, эзгу амал уйғунлигини таъкидлашлари беҳуда эмас эди. Шу маънода ахлоқ шахс маънавиятининг амалда намоён бўлишидир. “Ахлоқ –

маънавиятнинг ўзаги” деган иборанинг моҳияти ҳам шунда.

Аммо имонсиз киши ахлоқли бўладими? Имон ҳам турлича бўлади – тақлидий имон, таҳлилий имон. Тақлидий имон эгасининг маънавияти ҳам, ахлоқи ҳам ўзига яраша бўлади. Таҳлилий имон эгалари эса, афсуски, ҳаётда кўп учрайвермайди. “Ўзлигингни англаб ет ёхуд Ахлоқшунослик” (Познай самого себя или Этика) асарининг муаллифи, христиан файласуфи ва ахлоқшуноси Пьер Абеляр (1079-1142) диний ақидаларни ақлга таянган ҳолда мантиқан тушуниб етиб қабул қилишни ёқлаб чиққани учун католик черкови томонидан унинг таълимоти қораланган эди. Илм ва имон бирлашмаган жойда ақидапарастлик ва фанатизм авж олиши тарихда кўп марта исботланган. Дилида самимий меҳр туйғуси бўлмаган одамнинг ҳам юксак ахлоқ эгаси дейиш жуда қийин. Меҳр-шафқат, ҳилм одамгарчиликнинг асосий белгиларидан эканлиги азалдан маълум.

“Ахлоқшунослик” фани инсон хулқининг яхшиланиш жараёнлари қандай кечишини тадқиқ этади, яъни турли хулқий хислатларнинг ўзаро нисбати, уларнинг шахс маънавий камолоти билан боғлиқ равишда қандай қилиб ахлоқий фазилатларга айланиб бориши, ахлоқий қусурларнинг келиб чиқиши каби масалаларни ўрганади. Шундан келиб чиқиб академик Эркин Юсупов ахлоқни: “ижтимоий муносабатлар заминида алоҳида шахс сифатида мавжуд бўлган инсонларнинг ўз-ўзини идора қилиш шакллари ва меъёри, ўзаро мулоқот ва муносабатларда уларга хос бўлган маънавий камолот даражасининг намоён бўлишидир” – деб таърифлаган эди.

Ахлоқ алоҳида инсоннинг ўзгаларга муносабати сифатида сиёсат соҳасига алоқадордир. Агар сиёсатни кенг маънода, ҳар бир инсоннинг ўзга инсонларга муносабати деб оладиган бўлсак, бу соҳа шартли равишда икки қатламдан иборат: ҳуқуқ қатлами ва ахлоқ қатлами. Ҳуқуқ қатлами қонунга таянади, ахлоқ қатлами эса маънавий қадриятлар асосида қурилади. Аксарият ҳолатларда инсонлар аро муомалалар ахлоқий меёрлар асосида олиб борилади. Қачонки, кимдир ёки кимлардир ахлоқий меёрларни очикдан-очик ва кўпол равишда бузса, менсимаса, шундагина қонунлар ишга тушади,

ахлоқнинг жамоа қабул қилган меёрларини тан олмаган инсон ёки инсонларни қонуний асосда кўпчилик қабул қилган қоидаларга бўйсунишга куч ишлатиб мажбур қилинади. Давлатнинг пайдо бўлиши ва биринчи навбатдаги вазифаси ҳам айти шунга, яъни ижтимоий меёрларни назоратда тутиб, жамият осойишталигини сақлашга қаратилган. Шу нуқтаи назардан қараганда, ҳар бир жамоада инсонлар маънавияти қанча юқори бўлса, давлатнинг куч ишлатиб осойишталикни сақлаш эҳтиёжи ҳам шунча кам бўлади. Форобий назарда тутган “фозил шаҳар аҳолиси” аслида аксар аҳолиси юксак маънавият ва, демак, юксак ахлоқ эгаси бўлган жамият бўлиб, замонавий тилда биз буни “фуқаролар жамияти” (гражданское общество) деб атамоқдамиз.

Ватанимиз азалдан башарият тафаккур хазинасига унутилмас ҳисса кўшиб келган, асрлар мобайнида халқимизнинг юксак маънавият, имон-этикод, адолатпарварлик, маърифатсеварлик каби эзгу фазилатларни тарғиб этган маънавий-ахлоқий масалаларга оид асарлари, уларда кўтарилган чуқур фалсафий-тарбиявий ғоялар билан ҳақли равишда фахрланса арзийди.

Аммо ўтмишимиз қанча буюк бўлмасин, келажагимизнинг улуғворлиги миллатнинг ҳар бир аъзоси, Ўзбекистон Республикасининг ҳар бир фуқароси ушбу келажакда Ватан равнақи, халқ фаровонлиги, инсон бахти тўқис таъминланиши учун қай даражада фаоллик кўрсата билиши ва бу фаоллигининг самаралари, унуми билан белгиланади. Бунинг учун эса имон ва илм, иқтидор ва истеъдод, ирода қудрати ва мақсад йўлида фидоийлик, кенг дунёқараш ва эркин фикр керак. Агар қайси миллат ўзига мансуб ҳар бир инсоннинг барча ички имкониятлари, истеъдоди рўёбга чиқишига шароит яратмас экан, ҳар бир шахснинг ташаббуси қадр топмас экан, ҳар бир ёш қалбида билимга, тафаккурга, фаол яратувчиликка интилиш иштиёқи аланга олмас экан, миллат қамоли, мамлакат қудратининг юксалиши ҳақидаги гаплар оғизда қолиб кета беради.

3. Сиёсат ва маънавиятнинг ўзаро боғлиқлиги.

Сиёсатга маънавият нуқтаи назаридан ёндошганда икки муҳим муаммо биринчи навбатда кўзга ташланади. Биринчиси - ҳокимият манбаи масаласи, иккинчиси - инсонлар ва ижтимоий тоифаларнинг жамиятдаги ўзаро муносабати асослари. Ҳар икки масала бир-бири билан бевосита боғлиқ ва туташ, шу сабабли ҳам кўпгина алломаларимиз уларни бирга олиб қараганлар. Шу билан бирга уларнинг мустақиллиги ҳам доим сезилиб туради.

Биз биринчи масалани кўриб чиқдик. Энди иккинчисига ўтсак. Инсонларнинг жамиятдаги ўзаро муносабатларида асосий масала мавқе ва мақом масаласи эканлиги айtilди. Бу масаладаги баҳсни ҳал қилиш учун холис бир ҳакамга эҳтиёж туғилади. Ибтидоий одамларнинг катта бир оила шаклида биргаликда турмуш кечирган уруғ-жамоаси аъзолари орасида ички уйғунликни таъминлаш кўп мураккаб юмуш эмас эди. Ҳали Ашшурбанипал қонунлари яратилгунча бўлган замонларда қабила бошлиғи ёки бош қохин осонлик билан оддий жамоа аъзолари орасидаги муомалада мувозанатни таъминлаши мумкин эди. Ибтидоий жамоадан илк шаҳар жамоасига ўтиш билан инсонлар орасидаги муомалалар ҳам мураккаблашиб, бора-бора поғонадорлик касб этиб борди. Жамият мураккаблашган сари унинг бошқарув тизими ҳам мукаммаллашиб боришига эҳтиёж ошади. Айти шу тизимдан давлат келиб чиқади. Қадимги даврда давлат бошлиғи мутлақ ҳукмдор бўлиб, фақат Тангри ҳукмларига итоат қиларди. Бу тузум аста-секин ривожланиб, юртни бошқаришни енгиллаштирувчи қонунлар шаклланди. Аста-секин инсонлар қонунларга итоат этишни ўрганди. Кейинчалик қонунлар умумийлиги имтиёзли тоифаларга барҳам бериш эвазига кучайиб бориб, ҳукмдорнинг ҳам қудратини чекловчи конституцион монархия (масхрутия низоми) пайдо бўлди.

Ва ниҳоят бизнинг даврга келиб, исломий тавҳид таълимотини сиёсатга тўлиқ ва мукаммал жорий қилувчи халқ ҳокимиятчилиги тузуми жаҳонда етакчи мавқе эгаллай бошлади. Халқ ҳокимиятчилиги тузумида барча фуқаро

қонун олдида тенг бўлиб, уларнинг ўзаро муносабатларини қонунлар тартибга солиб туради. Бундай шароитда давлат идорасининг барча даражалари ўз қонунлари билан белгиланган ваколат доирасида фаолият олиб боради. Халқ ҳокимиятчилигининг энг юксак босқичи фуқаролар жамияти ёки Форобий ибораси билан айтганда «Фозил шаҳар», аниқроғи, мукамал сиёсий маданиятга эришган жамият бўлади. Унда қонун устиворлиги етакчи тамойилдир. Бундай жамиятда ҳуқуқий маданиятни ошириш мақсадида барча фуқаролар учун ҳуқуқ таълими жорий этилади.

Агар жамиятни бир шахс (қирол, султон, шох) бошқарса, у муайян қонунларга таяниб, муайян шахсларни машваратга жалб қилиб, мустақил қарор қабул қила беради. Аммо халқ ҳокимиятчилигида ижтимоий адолат амалга қандай жорий қилинади? Уруғ, жамоа, ҳатто илк шаҳар-давлат ҳудудида агар жамоанинг умумий йиғини имкон доирасида (илк шаҳар аҳолиси кўпи билан бир неча минг оиладан ташкил топган) бўлса, ҳозирги даврда ҳатто бир туман (шаҳар тумани) аҳолисини ҳам бир ерга йиғиб бўлмайди. Демак, “халқ ҳокимияти” аслида қонун ҳукмронлиги маъносини ифода этади. Чунки бир мамлакатнинг миллионлаб фуқароси биргалашиб ҳокимиятни идора этиши фақат пухта ўйланган қонунлар асосида юзага чиқиши мумкин. Қирол ва султонлар даврида ҳам қонунлар бўлган. Аммо бу қонунлар мутлақ ҳукмдорнинг идора усулини енгиллаштириш вазифасини бажарган. “Халқ ҳокимияти” даврида эса давлат бошлиғининг фаолияти ҳам қонунлар орқали халқ томонидан назорат этилади ва йўналтирилади. Қонунларни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш сайлаб қўйилган халқ вакиллари уҳдасида бўлади. Шу сабабли демократик тузумнинг биринчи шarti қазоват(суд ҳокимияти), ижро ҳокимияти ва қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг бир-биридан мустақиллиги бўлиб чиқади.

Бизнинг миллий маънавиятимизда ҳуқуқ илми “фикҳ” дейилган ва ислом таълимоти асосида Ўрта асрларда (айниқса, IX-XII асрларда) ниҳоятда юксалиб, ривож олган. Муҳаммад аш-Шайбондан Бурҳониддин Марғинонийгача бўлган даврни ислом минтақасида фикҳ илмининг “олтин

даври” деб баҳолаш мумкин. Ушбу давр охирги 70 йил давомида “совет ҳуқуқшунослиги” томонидан мутлақо инкор этилди, аммо ислом олами учун бу қимматли мерос доимо дастуруламал бўлиб келган, бугун эса яна янгидан долзарблик касб этмоқда. Тан олиш керакки, ислом минтақасида доимо ҳокимият тақсимооти ўзига хос тарзда амалда бўлган. Бунда ижроия ҳокимияти дунёвий ҳукмдор ва унинг девони қўлида, судлов ишлари шариат қозилари тасарруфида, маҳаллий бошқарув демократик тамойилларга асосланган маҳалла оқсоқоллари ва маҳалла кенгаши шаклида, қонун чиқариш эса фақиҳ ва муфтийлар томонидан амалга оширилган. Мусулмон фақиҳ ва муфтийлари Аллоҳ ва уламолар олдида ўзини масъул сезган, шоҳ ва султонларга мутлақо қарамлиги бўлмаган. Улар Аллоҳнинг каломи ва пайғамбар ҳадисларига, буюк алломаларнинг тадқиқотларига, раъй ва қиёсга таянганлар, уламолар жамоасининг умумий нуқтаи назарини (ижмоъ) ҳисобга олиб, мустақил ҳукм чиқарганлар.

Якка шахс иродасининг устиворлигидан қонун устиворлиги томон мойиллик кучайган сари сиёсатда маънавиятнинг аҳамияти ҳам ошиб боради. Албатта, якка шахс адолатли бўлиши, Аллоҳ йўлида, Ҳақ йўлида собитлик кўрсатиши ҳам мумкин ва бунга тарихда мисоллар бор. Аммо алоҳида инсон ақли ҳам, маънавий камолоти ҳам мутлақ эмас, ноқислигидан кафолат йўқ. Демак, адолатни таъминлашнинг энг ишончли усули - давр руҳига мувофиқ мукамал қонунлар ишлаб чиқиш ва қонун устиворлигини таъминлашдир.

Қонунлар халқ сайлаган вакиллар томонидан ишлаб чиқилади ва қабул қилинади. Қонунлар тизимининг яратилиши ва жамиятни бошқаришдаги уларнинг алоҳида аҳамияти қонуншунослик фани ва шу соҳа мутахассисларига эҳтиёж туғдиради. Фуқаролик жамиятида қонун асосан ҳар бир шахснинг давлат ва жамиятга нисбатан ҳуқуқларини ва ўз навбатида давлат органларининг ҳар бир фуқарога нисбатан ҳуқуқларини белгилайди. Ҳуқуқ органлари ҳар бир шахснинг қонун томонидан берилган ҳуқуқларини ҳимоя қилади. Шу сабабли қонуншунос мутахассислар ва ҳуқуқ органлари ходимлари ҳуқуқшунос деб, фан эса ҳуқуқшунослик деб аталиб келинмоқда.

Юрист асли қонуншуносдир. Юриспруденцияни эса қонуншунослик илми, дейиш мумкин.

Аммо масаланинг нозик томонлари ҳам бор. Агар Аллоҳ иноят этса, давлат раҳбарининг ўз мақоми олдидаги масъулияти ва умумхалқ маънавиятидаги ижобий тамойил ўзаро мувофиқ келиб бирор жамиятда, жаҳондаги алоҳида бир давлатда башарият маънавий тақомили даражасидаги қонун қабул қилиниши мумкин. Аммо унинг воқеъ ҳаётга татбиқ этилиши яна, барибир, масъул ижрочиларнинг маънавий салоҳияти ва миллатнинг онгли фаоллик даражасига боғлиқ бўлиб қолади. Шу сабабли қонун муаммаллиги билан ижро мувофиқлиги орасида анчагина муаммолар, жумладан, маънавий тарбияга доир муаммолар мавжуд. Мукамал қонун қабул қилиниши учун давлат раҳбарининг идроки ва маълумоти, маслаҳатчилар донолиги ва умумжаҳон ижобий тажрибаси мавжудлиги ёнига умумхалқ сайлаб қўйган вакилларнинг аксарият хайрихоҳлиги қўшилса кифоя. Аммо уни тушуниб етиб, моҳиятига мувофиқ ижро этиш учун қўшимча бир қатор омиллар тақозо этилади. Масалан, аввало, қонун ижрочиси ҳалол-поқ инсон бўлиши, қолаверса, ақли, билими, салоҳияти ўзи эгаллаб турган мақомга мувофиқ бўлиши, табиатан ғайратли ва шижоатли, ташаббускор ва ҳушёр бўлмоғи лозим. Агар ўнта ҳалол ва уддабурро ижрочига битта ландовур ёки товламачи тўғри келиб қолса ҳам иш мураккаблашади. Олтита комил инсонга тўртта муттаҳам тўғри келса-чи? Унда жамиятнинг аҳволи қандай кечади?

Бундай нохуш ҳолатларни бартараф қилишнинг ягона йўли халқ ҳокимиятчилиги (демократия) ва эркин фуқаролар жамиятини шакллантириб боришдир. Аввало, Аллоҳ қўлласин. Аммо “ҳаракатда баракат”, деган нақл бежиз эмас. Эзгулик йўлидаги астойдил ҳаракатни Аллоҳ ҳам қўллашига умид боғласак, адашмаймиз.

Қисқаси, давлат сиёсати икки йўналишда намоён бўлади: 1) яқка шахс иродаси; 2) қонун ҳукми. Аҳли башарнинг сиёсат соҳасидаги тақомили биринчи йўналиш етакчилигидан иккинчи йўналиш қудратининг юксалиши

сари кетмоқда ва шу сабабли борган сари ҳуқуқ ва қонунчилик соҳасининг аҳамияти ошиб бориши кузатилмоқда.

Бугунги кунда миллатни ниҳоятда умидвор қиладиган, қувонтирадиган, кўнгилга ишонч бағишлайдиган нарса - 1) Мустақил Конституциямизнинг ушбу маънавиятимиз қувватига жавоб бера оладиган даражада мукаммал эканлиги, 2) Юртбошимизнинг фикрий кўлами ва дадиллиги, 3) халқимизнинг Мустақил Ватан келажаги йўлидаги буюк жиҳод амалида бардош ва қатъиятидир.

Президентнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...” китобида ёзилганидек, “шу улуғ мақсад йўлида турган муаммолар ва таҳдидларни аниқ тушуниш жамиятни бирлаштиради, жипслаштиради, ҳар бир кишига ўзининг масъулиятини, ўз ўлкаси, жонажон Ватанининг тарихи ва ҳаётидаги мураккаб воқеаларга дахлдорлигини пухта ўйлаш, янада чуқурроқ англаш имконини беради.”¹

4.Маънавият ва ахлоқ. Инсон ҳаётининг маъноси.

Маълумки, инсон ва жамият ҳаёти уч асосий соҳа – иқтисод, сиёсат ва маънавият йўналишларининг мураккаб чатишуvidан ташкил топади. Шу пайтгача жаҳон илмида иқтисод ва сиёсат йўналишлари чуқур ўрганилгани ҳолда маънавият соҳаси алоҳида яхлит воқелик сифатида етарлича тадқиқ этилмади ва алоҳида фан сифатида шаклланмади. Шу сабабли бу соҳанинг назарий муаммолари одатда ўзаро боғланмаган, чала-ярим ҳолда “Ахлоқшунослик”, “Фалсафа(шунослик)”, “Рухшунослик”, “Жамиятшунослик”, “Тарбияшунослик”, “Диншунослик” каби қатор ижтимоий фанларнинг мавзу доирасига араллашиб кетди ва илмий доираларда яхлит муаммолар тизими сифатида тасаввур қилинмади. Номи тилга олинган фанларнинг кўпчилиги Европа илмида узоқ вақт фалсафа соҳасига оид ҳисобланиб, турли фалсафий оқимлар томонидан Борлиқ ҳақиқати турлича талқин

¹ Каримов И.А. “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...”, с.

килингани туфайли бу фанларнинг муаммолари юзасидан ҳам турли йўналишларда турлича ечимлар таклиф қилинди. Жумладан, ахлоқнинг маънавий асосларига муносабатда ҳам хилма-хил ёндошувлар вужудга келди.

Аслида маънавият – ботиний (ички) ҳодиса бўлиб, ахлоқ – шахс маънавиятининг бошқа инсонлар билан муносабатида намоён бўлиши, яъни маънавиятга нисбатан зоҳирий (ташқи) ҳодисадир.

Маънавиятни кўпинча “маъно” сўзи билан боғлайдилар. Бу бесабаб эмас. Фақат “қайси “маъно”? деган савол қўйиш керак. Маънавият ҳар қандай “*маъно*” билан эмас, балки “инсон ҳаётининг маъноси” масаласи билан боғлиқдир. Фикр юритувчи ҳар бир инсон бир кун эмас, бир кун албатта ўз ҳаётининг маъно-мазмунини, моҳияти ҳақида ўйлаб қолади. Бу ёруғ дунёда яшашдан мақсад нима? Деган саволни ўзига ўзи беради. “Бу ёруғ оламда биз киммиз ва не бир сир-синоатмиз, қайқанда қараб кетаяпмиз?” деб ўз-ўзига савол беради Президент Имом Каримов “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: ҳавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт қафолатлари” китобида. Дарҳақиқат, инсон ҳаётининг маъноси борми, у нега яратилган ўзи?

Буюк мутафаккир аллома, шайх Нажмиддин Кубронинг истеъдодли шогирдларидан Нажмиддин Доя (Абу Бакр Абдуллоҳ Асадий Розий) ўзининг 1223 йилда ёзилган «Мирсод ул-ибод мин-ал-мабдаъ илал-маод» («Аллоҳ бандаларининг бошланғичдан тугалланишгача бўлган ҳаёт йўли») асарида ушбу саволга жавоб сифатида бир рубоий келтиради.

Аллоҳ инсонни икки жаҳонда азизу мукаррам қилиб яратди. Бутун моддий оламни унга бўйсундирди. Инсон вужудидан мақсад эса унинг кўнгил кўзгусидир. Чунки бу кўзгу Борлиқ ҳақиқатини – Ҳақ жамолини ўзида акс эттириш қобилиятига эга. Бу табарруқ ғоя турли тарзда, турли кўриниш-ифодаларда кўпчилик улуғ алломаларимиз ижодида ўз аксини топган. Улар йўқ жойдан пайдо бўлмаган. Охири ва бизгача мукаммал етиб келган илоҳий ваҳий бўлмиш Қуръони каримнинг «Нур» сураси 35-ояти “Аллоҳу нур ус-самовоти ва-л-арз»(Аллоҳ осмонлар ва ернинг “нуридир”)

деб бошланади ва давомида « Аллоҳ ўзининг (бу) нурига ўзи хоҳлаган кишиларни ҳидоят қилур» (Йаҳди-л-лоҳу ли-нуриҳи ман йашау) деб таъкид этилади.²

Маълумки, инсон мукаммал мавжудот эмас. Вақти келса, у энг кутурган ҳайвондан бадтар ваҳшийлашиши ёки энг разил махлукдан ҳам баттар тубанлашуви мумкин. Аммо Аллоҳ ҳикмати шундаки, бегуноҳ фаришталар эмас, айна Одам насли ер юзида халифа қилиб яратилган. Аллоҳ таоло Одам Атони яратишни ирода этар экан, фаришталарга “Мен ерда халифа яратмоқчиман,”-дейди (Бақара сураси, 30-оят). Қуръони каримда инсоннинг ер юзида халифа қилиб яратилганлиги ҳақидаги хабар яна қатор сураларда зикр этилади. “

Аждодларимиз меросида сурат ва маъно, мажоз ва ҳақиқат ҳақида сўз боради. “Сурат”ва “мажоз” тушунчалари бу ўринда фоний дунёни, жумладан, инсон вужудини, “маъно” ва “ҳақиқат” эса боқийликни, Борлиқнинг боқий моҳиятини ифодалаш учун ишлатилади. Демак, инсон маънавияти унинг бақога дахлдорлигини, ушбу фоний хилқатда акс этиши мумкин бўлган боқий ҳақиқатни, хуллас, фанода бақонинг намоён бўлишини англатади.

Ҳар бир инсонга Аллоҳ таоло ўзига яраша хулқ ато этган. Ҳар бир инсон ўзига хос табиати, хулқи билан туғилади. Унинг ахлоқий фазилат ва қусурлари айна шу табиатан ато этилган хислатларнинг маънавият нуридан қанчалик баҳраманд бўлишига қараб шаклланади. Материалистлар инсон ахлоқининг қандай йўналишда шаклланишини атроф-муҳитнинг таъсири, ижтимоий шароитнинг соз-носозлиги билан боғламоқчи бўлишади. Аммо инсонда ички фаоллик бор, ирода бор – у хоҳ яхшиликка йўналган бўлсин, хоҳ ёмонликка. Инсон ўз имон-эътиқоди, илми, масъулият ҳисси, дилидаги меҳр туйғуси кимга қаратилганлигидан келиб чиқиб, атроф-муҳитга, ўзгаларга муносабатини шакллантиради. Шу сабабли айна бир муҳит, айна

² Қуръони карим. Т., 2001. (Иқтибослар Абдулазиз Мансур таржимаси асосида берилди. Фақат баъзи махсус эслатилган ўринларда ушбу таржимадан четга чиқилди.)

бир шароитда турли инсонлар турлича муносабат намоён қиладилар. Содда қилиб айтсак, инсон ўз ҳаётининг маъносини нимада кўrsa, ўзгалар билан муносабатида, яъни ахлоқда шу ботиний моҳиятини қандайдир бир тарзда намоён этади.

Хулоса:

Маънавий ва ахлоқий, ҳуқуқ тарбиянинг барча замонлар учун долзарб бўлгани, бу ёшларнинг ўз бахтини ўзи яратишга астойдил ҳаракат қилиши учун катта хизмат қилади. Оилада, аввало, юқорида айтилганидек, ёшларни фаровон ва бахтли ҳаётини таъминлаш учун ота-она болага ҳар томонлама намуна бўлиши керак, чунки инсон камолоти оиладан бошланади. Кейинги босқичдларда ёшларни комил инсон бўлиб тарбияланиши ва бахтли ҳаётини таъминланиши мактабда ва олий ўқув юртида устозларнинг таълим-тарбия бериш усулларида тортиб, то майда, элементар ҳатти-ҳаракатларигача ўз шогирдлари томонидан шахсий намуна тарзида қабул қилишини эътибордан четда қолдирмаслик лозим. Демак, устоз-шогирд муносабатларидаги муомала одоби, ҳалоллик, ростгўйлик ёшларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси шаклланишини таъминловчи омиллардандир.

Ҳозирги пайтда бахтни таъминловчи маънавий-ахлоқий, ҳуқуқий тарбиянинг энг кучли замонавий воситаси сифатида телевидениени келтириш мумкин. У деярли барча санъат турларида яратилган бадиий асарларни экранлаштириш ва экранда кўрсатиш имконига эга. Бундан ташқари, унда махсус ахлоқий тарбияга бағишланган мунтазам кўрсатувлар

ҳам бериб борилади. Миллийлик руҳида тайёрланадиган “Оталар сўзи-ақлнинг кўзи”, “Ривоят”, “Ҳидоят сари” каби кўрсатувлар фикримизга далил бўлади.

Инсонлар ҳаётида ахлоқий тарбиянинг ақлий-маънавий ва жисмоний тарбия билан қўшиб олиб борилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Ўшанда жамиятимиз ҳар жиҳатдан камол топган фуқаролик жамиятига айланади, шу билан бир қаторда комилликка ва баркамолликка интилаётган инсонларда бахтли келажакка пойдевор қўйилади. Мамлакатимизда бунинг учун барча ижтимоий ва ҳуқуқий шарт-шароитлар яратилган.

Жамият тараққиётини инсон маънавий камолоти билан боғлаш ва унга нисбатан интилиш ҳамма тарихий даврларга ҳам хосдир. Юқорида келтирилган фикрларга мутафаккирларимиздан Ибн Сино, Беруний, Форобий, Навоий ва бошқаларни комил инсонни тарбиялаш ва улар бахт ҳақида берилган ғоялари ҳам жамият тараққиёти билан бирга янги маънавий имкониятлар излаш мақсадлари билан боғланган. Форобий фозил шаҳар аҳолиси тўғрисида ёзганида инсоннинг маънавий камолотини адолатли жамият қуришнинг асосий шarti деб ҳисоблайди. Комиликка интилаётган инсонларда ахлоқий тарбиядан ташқари маърифатни ўрни алоҳидадир. Чунки маърифат эса маънавиятнинг моҳиятини, аҳамиятини ўрганиш, уни тарғиб этиш, таълим-тарбия ишларини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган тадбирлар тизимидир. Ҳар қандай шароитда ҳам жамиятнинг маънавий камолоти, инсон шахсининг шаклланиши маълум мақсадлар билан боғланган тадбирлар орқали амалга ошади. Ислom Каримов айтганидек “Жамият тараққиётининг асоси, уни муқаррар ҳалокатдан қутқариб қоладиган ягона куч-маърифатдир.”³ Шу жойда қуйидаги маълумотларни келтириш жоиздир: “Жаҳолатга қарши маърифат билан курашади.” Бу билан шуни таъкидлаш керак, инсонлар ҳаётида маърифат жуда катта аҳамиятга эга. Бахтни ҳар бир инсон ўз қарашлари билан тушунар экан, билимли, инсофли, диёнатли,

³ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Тошкент, “Шарқ” матбаа нашриёти, 1998 йил, 7-бет

виждонли бўлиб, ўзи севган касбни эгаллаши ҳам уни бахтни тушуниши ва ҳис этишига ёрдам беради.

Маънавият ва ахлоқ инсонларни бахт ҳақидаги тасаввурларини амалга оширишида катта роль ўйнайди. Ёшлар келажак устун саналар экан, уларни билимлик, кучли ва қудратли қилиш учун ҳар бир тарбиячи, устоз ҳамда оналар маъсулдирлар. Инсонларнинг бахтли бўлишлари юксак маънавият ва ахлоқий қадриятлар тизимига боғлиқлигини ҳисобга олиш даркор. Инсон ўзи яшаб турган ижтимоий вазиятни яхши тушунса, юксак ғояларга эга бўлган ҳолда, ўз олдида ўз бахтини яратиш ва бахтни ҳис этиш учун мақсадлар қўйса, уларни амалга ошириш учун ҳаракат қилса маънавий юксаклигини амалда кўрсатиб беради.

Бу хусусида И.А.Каримов жуда ҳақ гапни айтганлар: “Инсон уни инсон даражасига кўтарадиган асосларнинг асосини ўз ақли билан том маънодқамраб олмайди. Инсон ўзини халқнинг бир зарраси деб сезгандагина, у ҳақида ўйлаб, меҳнат қилиб яшагандагина маънавият билан туташади⁴.” Демак инсонлар эзгу фазилатларни эгаси бўлиб, комиллик даражасига эришиши ва бахтли бўлишлари жамиятимиз тарққиётини таъминлайди ҳамда ўзларининг фаровон турмушини белгилаб беради.

⁴ И.А.Каримов. “Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат.” 81 бет.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Қуръони Карим маъноларининг таржимаси. Т., 2000.
2. Имом Бухорий. Жомеъ ас-саҳиҳ. 1-4 жилдлар. Т., 1990-1995.
3. Ўзбекистон Конституцияси. Т., 2003.
4. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура 1-жилд. Т., 1996.
5. Каримов И.А. Асарлар 12 жилд.Т., 1996-2005.
6. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият. Т., 1994.
7. Каримов И.А. Маънавий юксалиш йўлида. Т., 1998.
8. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир (Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг Қўшма мажлисидаги маъруза). Т., 2005.
9. Алишер Навоий. Мукамал асарлар тўплами. 20 жилд. Т., 1997-2003.
10. Маънавият ва комиллик. Т., 1997.
11. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз асослари. Т., 2006.
12. Имомназаров М. Миллий маънавиятимизнинг такомил босқичлари. Т., 1996.
13. Комилов Н. Тасаввуф. 1-2 китоб., Т. 1996-1999.
14. Комилов Н. Комил инсон ҳақида 4 рисола, Т., 1997.
15. Саидов У. Европа Маърифатчилиги ва Миллий Уйғониш – Т., 2004.
16. Иброхимов А, Султонов Х, Жўраев Н. Ватан туйғуси. Т., 1996.
17. Миллий истиқлол ғояси: Асосий тушунча ва тамойиллар. Т., 2000.
18. Абилов Ў. Миллий ғоя. Маънавий омиллар. Т.1999.
19. Юсупов Э. Инсон камолотининг маънавий асослари. Т., 1998.
20. Жалолиддин Румий. Маснавийи маънавий. Т., 1999.
21. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисидаги қонуннинг янги таҳрири. Т., 1998.
22. Хусниддинов З. Ислоҳ: йўналишлар, мазҳаблар, ақидалар, Т., 2000.
23. Мунавваров З ва бошқалар. Дунёвий давлат ва дин. Т., 1998.
24. Бобомуродов А. Ислоҳ одоби ва маданияти. Т., 1995.
25. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. Т., 1996.
26. Аҳмедов Б. Тарихдан сабоқлар. Т., 1994.
27. Туленов Ж. Қадриятлар фалсафаси. Т., 1998.
28. Жумабоев Й. Ўрта Осиё этикаси тарихи очерклари, Т., 1980.
29. Қамар А. Маънавият назарияси ва тарихи. Т., 2002.
30. Болиев А. Раҳбар маънавияти. Т., 2002.
31. Маҳмудов Т. Мустақиллик ва маънавият. Т., 2001.
32. Шайхова Х. Назаров Қ. Умуминсоний қадриятлар ва маънавий камолот. Т., 1992.